

Ελληνικότητα και Βυζάντιο

✘ Στο βιβλίο των Μάνου Δανέζη και Στράτου Θεοδοσίου, «Στα χρόνια του Βυζαντίου» (εκδόσεις Δίαυλος, Αθήνα 2010), που κυκλοφόρησε πρόσφατα, πέρα από το θέμα που διαπραγματεύεται που είναι οι θετικές επιστήμες στο Βυζάντιο, προχωράει και σε συγκεκριμένες ιδεολογικές θέσεις και μία από τις οποίες θα αναλύσουμε στο παρόν είναι ότι το Βυζάντιο, κατά την γνώμη των συγγραφέων του, εξελληνίσθη.

Το Βυζάντιο είναι ελληνικό;

Το επίμαχο κείμενο των δύο επιστημόνων είναι το παρακάτω:

Το Βυζάντιο, η Ανατολική Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, ήταν μια πολυπολιτισμική αυτοκρατορία, διαφόρων λαών και γλωσσών, που συν τω χρόνω -λόγω της δύναμης της ελληνικής γλώσσας- έγινε ελληνόφωνη.

Η ελληνικότητα του Βυζαντίου ουσιαστικά έγκειται στην βαθμιαία υιοθέτηση από μεγάλο τμήμα του πληθυσμού της αυτοκρατορίας της ελληνική γλώσσα, της ελληνικής παράδοσης και κυρίως της ελληνικής παιδείας.

Είναι αδιαμφισβήτητο ότι δεν υπήρχε μια αμιγής φυλετική πληθυσμιακή σύνθεση στην αυτοκρατορία, ωστόσο από ένα σημείο και πέρα η γλώσσα ήταν πια μόνο ελληνική που υποκατέστησε την λατινική, ενώ βαθμιαία κυριάρχησαν τα ελληνικά ήθη και έθιμα, η ελληνική παιδεία και τελικά σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού η ελληνική συνείδηση. Δηλαδή συν τω χρόνω έχουμε έναν βαθμιαίο εξελληνισμό της αυτοκρατορίας. Το Βυζάντιο παύει πια να είναι μόνο ελληνόφωνο και ουσιαστικά καθίσταται ελληνικό. Και επειδή όλα αυτά βαδίζουν παράλληλα με το χριστιανικό θρησκευτικό στοιχείο, οι ελληνόφωνοι πληθυσμοί της αυτοκρατορίας αποτέλεσαν τη Ρωμιοσύνη. Την ευρύτερη εκείνη ιδέα που καταδεικνύει τον υπήκοο της ελληνόφωνης Ανατολικής χριστιανικής αυτοκρατορίας· τον Ρωμιό και όχι τον Έλληνα, χαρακτηρισμός που τότε ήταν ισοδύναμος με τον μη χριστιανό, τον οπαδό δηλαδή της εθνικής θρησκείας.

[...] Κι εμείς, έχοντας μπροστά μας μια αυτοκρατορία που διακατέχεται από την ελληνική παιδεία, που μιλάει ελληνικά και πάντα αναφέρεται στον αρχαιοελληνικό της παρελθόν, προσπαθούμε να την απεμπολήσουμε; Τι πάει να πει οι περισσότεροι αυτοκράτορες δεν ήταν Έλληνες, όπως διατείνονται αρκετοί στο διαδίκτυο, εξάλλου σπάνια οι βασιλείς προέρχονταν από τον λαό που κυβερνούσαν.

Αυτό αγαπητοί μου ήταν ένα κείμενο παρέκβαση στο βιβλίο των δύο επιστημόνων και αναφέρει μία τοποθέτηση που την έχουμε δει κατ' επανάληψη στους χριστιανούς απολογητές. Η ενσωμάτωσή του όμως σε ένα βιβλίο που θέλει να θεωρείται επιστημονικό έχει άλλη βαρύτητα.

Τα επιχειρήματα που φέρνουν οι συγγραφείς είναι τα παρακάτω:

- α. ελληνική γλώσσα.
- β. ελληνική παιδεία.
- γ. ελληνικά ήθη και έθιμα.
- δ. ελληνική συνείδηση.

Είναι προφανές ότι τα δύο πρώτα δεν λένε. Για την παιδεία θα δούμε αναλυτικότερα τι σήμαινε ελληνική παιδεία στο Βυζάντιο, αλλά παρόλα αυτά ούτε η γλώσσα και ούτε η παιδεία δημιουργούν εθνισμό έτσι απλά. Αν μπορούσαν να το κάνουν τότε γιατί να θεωρούμε τους Αμερικάνους και τους Αυστραλούς κάτι διαφορετικό από Εγγλέζους;

Το θέμα των ηθών και της συνείδησης θέλει περισσότερη ανάλυση.

Τι λέμε συνείδηση σε έναν λαό;

Το πως διαχειρίζεται την κοσμοθεωρία του, τον τρόπο που βλέπει και δρα στα πράγματα. Αυτό που αντανακλάται στα ήθη και έθιμα και στην παράδοσή του. Δηλαδή τα ήθη τα έθιμα και η συνείδηση τελικά έχουν σχέση. Μάλιστα το έθος αντανακλά την συνείδηση. Είναι προφανές ότι αν ένα έθος συνεχίζεται μηχανικά λόγω παράδοσης από το παρελθόν, ενώ η συνείδηση του λαού έχει αλλάξει, τότε καταντά φορκλόρ, κάτι που βλέπουμε σήμερα με τους παραδοσιακούς χορούς και τα τραγούδια.

Για να βρούμε άκρη στο θέμα της συνείδησης, που δείχνει να είναι και το πλέον σοβαρό στοιχείο, θα πρέπει να ερευνήσουμε τι είναι η ελληνικότητα.

Τι είναι η ελληνικότητα

Για τον Ηρόδοτο που είναι ο πρώτος που δίνει τον ορισμό του ποιοι είναι οι Έλληνες έχουμε την κοινή γλώσσα, αίμα-καταγωγή, λατρεία, ήθη και έθιμα.

Το αίμα το ξεπερνάμε γρήγορα για να μην μας πουν ρατσιστές.

Η γλώσσα όπως είδαμε διατηρήθηκε. Η αρχαία λατρεία, όπως ξέρουμε πια καλά, κυνηγήθηκε και δεν έσβησε, όπως αγωνίστηκαν πολύ για να μας πείσουν. Το συμπέρασμα είναι ότι επηρεάστηκαν τα ήθη και έθιμα, γιατί δεν μπορούμε να τα δούμε ανεξάρτητα από αυτή. Η λατρεία και τα ήθη ήταν και τα δύο αποτέλεσμα του φυσικού τρόπου ζωής των αρχαίων προγόνων μας και είχαν άμεση σχέση από την επαφή και εξάρτηση του ανθρώπου από την ανέλεγκτη φύση. Είναι γεγονός ότι κάποια έθιμα όπως το καρναβάλι παρά την λυσιώδη επίθεση της Εκκλησίας, ο λαός τα διατήρησε. Είναι επίσης γνωστό ότι πολλά αρχαιοελληνικά έθιμα έχουν παρεισφρήσει μέσα στην χριστιανική λατρεία καμουφλαρισμένα. Διατηρούν όμως αυτά την ελληνική συνείδηση που τα γέννησε; Το ίδιο θα δούμε παρακάτω στην τέχνη, δηλαδή το ότι φαίνεται κάποια συνέχεια σε κάποια μοτίβα, υπάρχει και συνέχεια στην ουσία;

Επειδή η συνείδηση έχει να κάνει με το αξιακό σύστημα θα πρέπει να δούμε τις αξίες που υπήρχαν τότε και αν αυτές διατηρήθηκαν και σε τι βαθμό στο Βυζάντιο.

Οι αξίες των αρχαίων Ελλήνων

Οι Έλληνες όπως και όλες οι αρχαίες κοινωνίες, είχαν κάποιες κοινές αξίες που μέσες άκρες διατηρούνται σε κάθε κοινωνία όπως: Η οικογένεια-οίκος, η λατρεία σε πολλές φυσικά θεότητες και μάλιστα η λατρεία σε έναν θεό ή ήρωα που δημιούργησε την πόλη, η προάσπιση της πατρίδας, η διατήρηση της ελευθερίας, η ανάγκη ύπαρξης δούλων-εργατών, οι οικονομικές αξίες (γεωργία, εμπόριο κλπ), η φιλία και η φιλοξενία. Αρχές που υπήρχαν σχεδόν σε όλη την Ανατολική Μεσόγειο.

Ως προς την θεότητα πρέπει να παρατηρήσουμε τα εξής:

Η βασικότερη διάκριση με ότι ξέρουμε μεταγενέστερο, είναι η απουσία θρησκευτικού δόγματος και ιερατείου. Οι θεοί των Ελλήνων (όπως και των άλλων λαών που είχαν φυσικές «θρησκείες») δεν ήταν εκτός κόσμου, δεν δημιούργησαν τον κόσμο, αλλά ήταν αναπόσπαστο κομμάτι του σύμπαντος. Υπήρχε ισότιμη παρουσία ανδρικών και θηλυκών οντοτήτων, δεν υπήρχε πουθενά ο λόγος του θεού, ή συγκεκριμένος κανόνας θρησκευτικής πίστης, ηθικής ή ζωής, που να επιβλήθηκε από θεούς. Και γενικά οι θεοί ήταν αδιάφοροι προς τα ανθρώπινα.

Υπήρχε μία σχέση ανθρώπων θεών, σχέση ανταπόδοσης των ίσων. Αν οι άνθρωποι τους σεβόντουσαν έμπρακτα, τότε και αυτοί ανταπέδιδαν και βοηθούσαν, άρα εξ ορισμού η θρησκεία αυτή ήταν μόνο λατρευτικές-τελετουργικές πράξεις. Υπήρχε επίσης μια εξαιρετική κωδικοποίηση και συμβολισμός στο ποιες ενέργειες ή δυνάμεις αναφέρονταν στη κάθε θεότητα, άρα δεν υπήρχε θέμα πίστης αφού ο συμβολισμός και ο θεός ήταν ένα και το αυτό. Οι ιερείς/ιέρειες συνήθως ήταν κληρωτοί για έναν χρόνο και δεν υπήρχε ιεραρχία. Ο ρόλος τους ήταν να επιβλέπουν την ορθή τέλεση των τελετουργιών που γινόντουσαν πάντα σε εξωτερικό χώρο. Οι ναοί στέγαζαν μόνο το άγαλμα της θεότητας και τις προσφορές. Δεν μεσολαβούσαν οι ιερείς μεταξύ θεότητας και ανθρώπων. Αν οι άνθρωποι ήθελαν τη γνώμη των θεών έπρεπε να πάνε στα μαντεία. Δεν υπήρχε κανένα συναίσθημα άγχους ή εγκαρτέρησης για την μεταθανάτιο ζωή ή για τον φόβο τιμωρίας στην κόλαση. Την «θρησκεία» απασχολούσε μόνο το σήμερα. Η μεταθανάτια ζωή ήταν θλιβερή και αποτρόπαια, μόνο οι μεγάλοι ήρωες μετά θάνατον πήγαιναν στα Ηλύσια Πεδία.

Το τι σημαίνουν αυτές οι διαφορετικές και φιλελεύθερες αντιλήψεις στην ψυχοσύνθεση και σχέση των ανθρώπων, στην κοινωνική και πολιτική ζωή και τον σεβασμό στην φύση, είναι ένα τεράστιο θέμα για να αναλυθεί, δεν είναι όμως ασήμαντο, γιατί ο Χριστιανισμός κινείται στον αντίποδα όλων αυτών δημιουργώντας και αντίθετη ψυχοσύνθεση. Ειδικότερα η τριαδικότητα του Θεού που δρα σαν μονάδα και η γνώση της μοναδικής αποκεκαλυμμένης αλήθειας, παραπέμπουν κατευθείαν σε συνειδητό Φασισμό και σε άρνηση οποιασδήποτε άλλης λογικής από την καθιερωμένη, δηλαδή συνειδητό νοητικό αυτοευνουχισμό. Η δημιουργία του κόσμου από τον Θεό για τον άνθρωπο και μόνο, οδηγεί στην βάνουση αντιοικολογική συμπεριφορά που βιώνουμε. Η υποβίβαση ή και άρνηση της βιολογικότητας, που προήλθε από το προπατορικό αμάρτημα και είναι προσωρινή, οδηγεί στην κακή σχέση με το σώμα του ανθρώπου, τις ανάγκες του, τον έρωτα, το άλλο φύλλο, αλλά και με τις δομές της κοινωνίας. Η αναγωγή της ελπίδας στην άλλη ζωή, βοηθάει τον έλεγχο του ανθρώπου, την αδιαφορία για το παρόν και την υποδούλωση του στον όποιο δυνατό και φυσικά την αποφυγή της προσωπικής ευθύνης.

Ας δούμε όμως πέρα από τις θρησκευτικές άλλες συγκεκριμένες αξίες των αρχαίων Ελλήνων που έχουν σημασία γιατί τους διαφοροποιούν πολύ ή λίγο από άλλες κοινωνίες της εποχής και είναι και αυτές που τις θεωρούμε χαρακτηριστικές του πολιτισμού τους άρα και έκφραση της ελληνικότητας:

Η **ελευθερία** που σημαίνει **άρνηση οποιασδήποτε τυραννίας**, γρήγορη απαλλαγή από βασιλείες και δεσποτείες.

Αρχικά επικρατούν οι ευγενείς και η αριστεία, αυτό αλλάζει στην αρχαϊκή ακόμα εποχή. Η δημιουργία της «πόλης», η εξέλιξη της πολεμικής τέχνης, η δημιουργία της φάλαγγας των οπλιτών και η ανάγκη ύπαρξης οπλιτών, έδωσε δύναμη στις χαμηλότερες από τους ευγενείς ομάδες και δημιούργησε **την πολιτική και την δημοκρατία**. Από αυτήν απορρέουν **η εξουσία του νόμου, η πολιτική σκέψη και δράση, η ελευθερία στον λόγο, η ισότητα στον νόμο, η συλλογική ευθύνη. Η φιλοσοφία, ο ορθολογισμός, η επιστήμη, η παιδεία, το θέατρο, η σάτιρα, η δημοκρατική δικαιοσύνη-πολυπληθή δικαστήρια, η αναλογική με τον πλούτο φορολογία** (λειτουργίες-χορηγία). **Ο ανταγωνισμός και η συνεργασία**. Επιδίωξη επιτυχίας και τιμής, η **άμιλλα, η αριστεία**, μέσα στην πόλη και την κοινωνία.

Ηθικές παραινέσεις. «**Γνώθι σαυτόν**», «**Μέτρον ἄριστον**».

Άριστη σχέση με το σώμα -γυμναστήρια, αγώνες. Αναζήτηση του μέτρου, της ισορροπίας του ωραίου -τέχνη, αρχιτεκτονική, χορός, μουσική, ποίηση.

Ας πάμε τώρα στο Βυζάντιο...

Οι αρχαίες αξίες στο Βυζάντιο

Στην αρχή θα πρέπει να ξεκαθαρίσουμε τι γνώμη είχαν οι ίδιοι οι Βυζαντινοί για αυτό. Η ταύτιση της έννοιας Έλλην με τον εθνικό το θρήσκευμα είναι ξεκάθαρη και ξεκίνησε από τον Παύλο και συνεχίστηκε μέχρι και τον 15ο αιώνα. Η αλήθεια είναι ότι στην υστεροβυζαντινή εποχή, τότε που η αυτοκρατορία είχε συρρικνωθεί σε ελάχιστα ελληνόφωνα τμήματα και ψυχορραγεί, προσπαθεί να βρει νέα ιδεολογικά στηρίγματα. Ο όρος Έλλην ακούγεται μερικές φορές θετικά για να δείξει μια συνέχεια από ένα λαμπρό παρελθόν. Είναι μια καθαρά πολιτική θέση χωρίς περιεχόμενο όπως βλέπουμε, ο μόνος που πραγματικά πίστεψε σε αυτήν ο Πλήθων, δεν μπορούσε να κάνει τίποτα, γιατί η Εκκλησία ήδη είχε αποφασίσει για υποταγή εκ νέου στην Ανατολή.

Αν ξεχάσουμε την θρησκεία, μολονότι έχει σχέση με όλα, τι αξίες από αυτές των Ελλήνων διατηρήθηκαν στο Βυζάντιο;

Αν σκεφτούμε ότι η δημοκρατία ήταν κάτι το ανήθικο και επικίνδυνο στην

θεοπρόβλητη αυτοκρατορία, ήδη βγάλαμε έξω τα περισσότερα.

Οι φιλοσοφικές σχολές καταστρέφονται ή κλείνουν, η φιλοσοφία υποτάχθηκε στην θεολογία και απέκτησε μαζί με την επιστήμη συγκεκριμένα όρια που δεν μπορούσε να υπερβεί, αφού η Εκκλησία καταδοκούσε (όπως και οι ίδιοι οι επιστήμονες αυτοί παραδέχονται), αναπτύχθηκαν κάποιες επιστήμες (όπως πάλι οι ίδιοι αναφέρουν στο βιβλίο τους), ανώδυνες όπως η πολεμική τέχνη -τεχνολογία, η αρχιτεκτονική, η βοτανολογία, η ζωολογία (κυρίως για τα άλογα), η αστρονομία (μόνο στον υπολογισμό του Πάσχα).

Η παιδεία στο Βυζάντιο υποτάχθηκε και αυτή σταδιακά στην νέα κατάσταση. Η "σοφία" των αρχαίων διαβάζεται μόνο για την καλλιέργεια της γλώσσας και όχι για τις "σαθρές" ιδέες τους που έχουν αναθεματιστεί. Όταν κάποιος ελάχιστοι τόλμησαν να το αγνοήσουν, διώχθηκαν και η Εκκλησία πήρε πλήρως στα χέρια της την εκπαίδευση.

Η ρητορική έχει άνθηση μόνο για να μπορούν οι μορφωμένοι να λένε επιτυχείς κολακευτικούς λόγους στον αυτοκράτορα, και οι εκκλησιαστικοί να αποκρούουν με ευφράδεια λόγου τους αιρετικούς.

Η δικαιοσύνη ενσωματώνει τον μωσαϊκό νόμο και είναι στα χέρια και τα κέφια του αυτοκράτορα και κάποιων δικών του αξιωματούχων, γρήγορα θα πέσει και αυτή στα χέρια της Εκκλησίας.

Η αρχιτεκτονική έχει κάποιες εκλάμψεις ακολουθώντας την ρωμαϊκή παράδοση, γιατί πρέπει να φτιαχτούν μεγαλοπρεπείς εκκλησίες και ανάκτορα, το αρχαιοελληνικό όμως μέτρο εξαφανίζεται για χάρη της «δόξας του Θεού» που πρέπει να δεσπόζει στην πόλη να φαίνεται από παντού. Η τέχνη υποτάσσεται και αυτή σε μεγάλο βαθμό στην Εκκλησία, η ποικιλία έκφρασης και η απόλυτη ελευθερία περιορίζονται, το ωραίο γίνεται το σκυθρωπό, το αυστηρό, η χαρά της ζωής που αποπνέουν τα αρχαιοελληνικά αγάλματα των θεών και των ηρώων, γίνονται αυστηροί, αγέλαστοι άγιοι στην ίδια σχεδόν στάση, τα πάντα παραπέμπουν στον θάνατο και την αβέβαιη μελλοντική λύτρωση, προσπαθούν να δείξουν φανταστικές αναπαραστάσεις ενός άλλου κόσμου, πάντως όχι τούτου. Το σώμα εμφανίζεται ημίγυμνο μόνο όταν δείχνει πόνο, υπάρχει μόνο για να βασανίζεται. Εμφανίζεται μία τάση διαφυγής στην παλαιολόγεια αναγέννηση, χωρίς να δούμε σημαντικές αλλαγές στο ύφος και στο πνεύμα της τέχνης, παρά ασήμαντες αλλαγές στην τεχνοτροπία που θέλουν να δώσουν μια πιο

φυσιοκρατική αντίληψη όσο αυτό είναι δυνατόν στο δεδομένο πνεύμα της τέχνης αυτής.

Τέλος, η μουσική με όργανα, το θέατρο, ο χορός και η άθληση γίνονται κακόφημες και αρμόζουν μόνο στους δρόμους, στα χαμαιτυπεία, στον ιππόδρομο και στα πορνεία. Τα αρχαία θέατρα, τα γυμναστήρια και οι Ολυμπιακοί Αγώνες κλείνουν με νόμους του κράτους. Η εκκλησιαστική -η επίσημη- μουσική, επηρεάζεται από ανατολίτικα πρότυπα και γίνεται μονότονη και άχρωμη.

Να δούμε και την αλλαγή της ψυχοσύνθεσης, ο ενεργός πολίτης που φρόντιζε το σώμα του, το πνεύμα του, την πόλη του και ενεργούσε για λογαριασμό του, θα δικαιωθεί τώρα μόνο μετά θάνατον, έτσι έγινε δούλος του αυτοκράτορα και της Εκκλησίας. Είναι υποχείριο των προλήψεων και των φημών που διαδίδουν οι καλόγεροι. Η ελευθερία σκέψης και δράσης, η αυτοδιάθεση δεν υπάρχει, οφείλει να ζήσει σκληρά για χάρη των δυνατών ή της Εκκλησίας ή κάποιου αξιωματούχου. Οι αξιωματούχοι και οι εκκλησιαστικοί επίσης είναι οι μόνοι που έχουν λόγο μόρφωσης για να κινηθεί ο μηχανισμός του κράτους και αναλώνονται στην προσπάθεια δημιουργίας αυλής, σε ίντριγκες και στην προσπάθεια της εύνοιας του παρόντος ή του πιθανώς μελλοντικού αυτοκράτορα. Στην πραγματικότητα όλοι και όλα κινούνται για την Κωνσταντινούπολη και ειδικότερα για τον αυτοκράτορα.

Ας μας εξηγήσουν λοιπόν οι συγγραφείς-επιστήμονες του βιβλίου αυτού, για ποίαν ελληνικότητα ακριβώς μιλούν στο Βυζάντιο.

Ακόμα και σήμερα που οι αναλύσεις DNA μας βγάζουν 90% απογόνους των Ελλήνων, που μιλάμε μία συνέχεια της αρχαίας μας γλώσσας, που με τις αρχές της Αναγέννησης στην τέχνη και την μουσική, και του Διαφωτισμού στην πολιτική και στις επιστήμες, έχουμε καλύτερη σχέση με όλα αυτά από τότε, υπάρχουν πολλά δυσαναπλήρωτα κενά για να μιλήσουμε για ελληνικότητα.

Η δημοκρατία μας μόνο δημοκρατία δεν είναι, οι πολίτες συμπεριφέρονται μάλλον σαν ραγιάδες επί τουρκοκρατίας παρά σαν σύγχρονοι πολίτες ευνομούμενου κράτους. Η τέχνη και η μουσική είναι επί της ουσίας εισαγόμενες δεν λένε τίποτα στον μέσο Έλληνα, η λαϊκή μουσική τείνει ξεκάθαρα στην Ανατολή. Είμαστε η μοναδική χώρα που η λέξη «κουλτουριάρης» αποτελεί ύβρη, και καλλιτέχνης θεωρείται ο μπουζουξής. Η σχέση μας με την Επιστήμη, και την Έρευνα, επιδερμική. Η παιδεία μας η χειρότερη που χειροτερεύει. Ο ορθολογισμός

εκλείπει. Η «γνώση» όμως επί παντός επιστητού του Νεοέλληνα ακμαία και μαχητική. Το μόνο πραγματικά θετικό στην σύγχρονη εξέλιξή μας είναι η ποίηση και αυτό λόγω της γλώσσας που και αυτή εσχάτως την ακρωτηριάσαμε με την επιβολή της άνευρης δημοτικής του Τριανταφυλλίδη και την κατάργηση του πολυτονικού, που μας αποκόβει από την συντακτική και ετυμολογική συνέχεια της γλώσσας.

Νομίζω ότι θα πρέπει μια και καλή να σταματήσει αυτό το γαϊτανάκι περί ελληνικού Βυζαντίου. Η ελληνικότητα θάφτηκε με την φροντίδα της Εκκλησίας στον Μεσαίωνα, ξεπήδησε πάλι στην Δύση με την Αναγέννηση σε έναν βαθμό, αλλά στο λίκνο της επικρατεί ακόμα το σκότος της θεοφοβούμενης Ανατολής.

Σχετικό άρθρο του Γ. Οικονόμου ως απάντηση στην Αρβελέρ (Γιατί το Βυζάντιο) : *ΤΑ ΙΔΕΟΛΟΓΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΑΝΘΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΕΟΚΡΑΤΙΚΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ*. <http://archive.is/oOZIW>

Φιλίστωρ